

Sanat Eleştirisi Alanında Yapısalsılık

Birikim 28 - 29/82

Yapısalcılığın kurucularından biri olan Roman Jacobson, bir edebiyat eleştirmeniydi. Saussure'ün dilbilimsel tezlerinin önemini ilk kavrayanlardan biri olmuş ve bu tezleri edebiyat alanına uygulama çabasına girişmişti. Demek ki, yapısalcılığın, hayata uygulanacak bağımsız bir sistem haline gelerek dilbilim dışındaki alanlara taşması, ilkin, antropolojiden de önce, sanat alanında oldu. Sanat, bugün de, yapısalcılığın gücünü duyurduğu alanlardan biridir. Bunun tarihçesine kısaca bakalım.

Rus Formalistleri diye bilinen grup, Ekim Devriminden az önce oluşmuştu. Başlıca iki çevreleri vardı: Moskova Dilbilimsel Çevresi ve Şiirsel Dilin İncelenmesi için St. Petersburg Derneği. Mayakovski, Brik, Khlebnikof gibi fütürist şairler de, bu çevrelerle, eski akademik anlayışlara karşı mücadelede ittifak kurmuşlardı. Jacobson'un aralarında olduğu Moskova grubu, dilbilime daha çok ağırlık veriyordu. St. Petersburg'daki dernek (Opoyaz) ise, çoğunlukla edebiyat tarihçilerinden oluşuyordu.

Bolşevik devriminden sonra, Petrograd Sanat Tarihi Kurumu bu grupların toplanma yeri oldu. Devrimin getirdiği genel radikalizm başlangıçta bu gruplar için elverişli bir çalışma ortamı yarattı. Ancak, çok geçmeden, ortodoks Marksist yazarların eleştirilerine hedef olmaya başladılar. Bu eleştirilerde başı çekenler Troçki, Buharin ve Lunaçarski'ydi. Zamanla, grup üzerindeki politik baskı arttı. 1920'de Jacobson Moskova'dan ayrılarak Prag'a yerleşti ve orada Formalizmi bırakarak yapısalcılığa kesin geçişini tamamladı. Daha sonra ABD'ye gitti. Şimdi de, Harvard ve MIT'de öğretim üyesi olarak çalışıyor. Jacobson, Lévi - Strauss'u önemli ölçüde etkilemiştir. Birlikte, Baudelaire'in **Les Chats** (Kediler) şiiri üzerine, yapısalcı ilkelerin hem bir uygulaması, hem de bir örnekleme olan bir inceleme yapmışlardır.

Rusya'da kalan öbür Biçimciler, politik duruma göre, tutumlarını yumuşattılar. Şklovski, Biçimci eleştirinin teknolojik olduğunu, şiirin mekaniğini açıkladığını ileri sürdü. Sonra, yeni bir teori geliştirerek, ideoloji ile edebiyat türleri arasında gerilim olduğunu, edebiyat eleştirmeninin bu gerilimden ileri gelen çarpılmayı incelemesi gerektiğini savundu. Eichenbaum, edebiyat pazarını, yayım sosyolojisini inceleyerek bir edebiyat iktisadı kurmaya çalıştı. Eleştiriye bırakıp tarihî romanlar yazmaya başlayan Tinyanof, 1943'de öldü. Anıları, bu yakınlarda **Novi Mir**'de tefrika edildi.

Stalin döneminde Rus biçimciliğinin bütün etkileri silinmişti. Ama son zamanlarda, Sovyetler Birliği'nde, biçimcilik ile yapısalcılık karması eleştiri yöntemleri kullananların ortaya çıktığı görülüyor. Bir grup, Moskova'da Bilimler Akademisi'nin Slavonik ve Balkan Araştırmaları Kurumunda, Vyacheslav İvanof, dillerin yapısal tipolojisini, Eisenstain'in sanat felsefesini inceliyor. Boris Uspenski'nin, **Kompozisyonun Poetikası** adlı bir eseri, Batı dillerine de çevrildi. En ünlü Sovyet yapısalcılarından biri ise, Tartu Üniversitesi'nden, Yuri Lotman. Rus edebiyatı öğreten profesörün en tanınmış kitaplarından birinin adı **Semyotik Sistemlerin İncelenmesi** adını taşıyor. Özellikle Puşkin incelemelerinin çok başarılı olduğu söyleniyor.

Lotman'da Tinyanof'un hatırı sayılır etkisi olduğu ileri sürülüyor. Ama biçimci-yapısalcı yöntemi Marksist bir dünya görüşüyle birleştirme çabasında. Böylece, Saussure'ün «dil» ve «söz» ayrımı onda «sistem» ve «metin» adını alıyor, ama sistem tamamlanmış halde soyut yapının gerçekleşmesi olarak ele alınmıyor, metin içinde, çatışan sistemlerin varlığı inceleniyor. Yazara göre, metindeki sistemler arası ilişki «her zaman için bir mü-

cadele, gerilim ve çatışma ilişkisidir». Marksizmle yapısalcılık arasında, Lotman'ın kurduğu ilişkiyi incelemiş değiliz; ilginç olması gerekir, ama, bu sayının çeşitli bölümlerinde anlatmaya çalıştığımız gibi, kritik bir ilişkidir bu, yanıltıcı olabilir. (Bir dergide, «anti-Sovyetik» olduğumuz ve kendimizi «yapısalcı ilân ettiğimiz» beyan olunmuştu. Bu sayıda, yapısalcılığa karşı tavrımızı yeterince belirlemişizdir. Ancak o dergiye ve yazarlarına, Sovyetler Birliği'nde bu tehlikeli anti-Komünist akımın baş gösterdiğini haber vermiş olalım, gereğini düşünsünler.)

Yapısalcılık bağımsız bir disiplin haline geldikçe, sanat eleştirisi alanında yapısalcılığın ağırlığı daha çok duyuldu. Bu, anlaşılır bir şey. Özellikle edebiyatın dille ilişkisi ortada. Modern dilbilimden kaynaklanan bir eleştiri yöntemi, edebiyat konusunda yepyeni görüşler ve inceleme yöntemleri geliştirebilir. Ayrıca, dilbilimin (dilin) ideolojiyle ilişkisi, sanat ve edebiyatın ideolojiyle ilişkisi düşünülürse, sanatın, yapısalcı yaklaşımlara oldukça yakın bir alan olduğu anlaşılır. (Edebiyat, dille içiçe olan bir sanat. Ama öbür sanatların da bildiri ilettikleri, dolayısıyla, iletişimi araştıran disiplinlerin alanına girdiği kolayca görülebilir.)

Yapısalcı eleştiri, ele aldığı eserle kendini sınırlama yolunu seçmiştir. Burada da, dilbilimsel çalışma yönteminin izlendiğini görüyoruz. Ancak, buradaki eserle ya da metinle sınırlanma anlayışının, Batı'da bildiğimiz biçimciliğe açıkça üstün bir yanı var. Batı'nın biçimcileri (örneğin, Yeni Kantçı, «Yeni Eleştiri» veya Olson gibiler, Yeni Aristocular v.b.) bir eseri yalnız kendisiyle açıklamayı amaçlarken, yöntemleri gereği, eseri bir kere daha özetlemekten pek ileri gitmiyorlar. Yapısalcı ise, «yapı» kavramına verdikleri önem dolayısıyla, öbür biçimciler gibi yalnızca eserin yapısı içinde kalmıyor, bu yapıyla genel yapı arasında bağlantı kuruyorlar. Bu tarz eleştirinin gerçekten zekice yapılmış örneklerinde, böylece, sözkonusu bir eserin toplumun genel ideolojik yapısıyla bağlantıları kurulabiliyor. Böylece, Anglo-Sakson biçimciliğinde olduğu gibi, nereden türediği açıklanmayan, her şeyden kopuk bir «metin»le karşılaşmıyoruz. Yapısalcı eleştirinin de, Marksizmin bütünselliğini kabul etmediği ölçüde eksik kaldığını söyleyebiliriz;

ama, hangi Marksist eleştirinin? Bir sanat eserinde raslanan her şeyi birtakım üretici güçlere, olumlu kahramanlara filan indirgemeye çalışan kaba eleştirinin değil elbette. Bu kaba Marksist eleştiri yanında, yapısalcı akım, girdiği titiz ideoloji incelemeleriyle, yavaş ki çok daha doyurucu da olabiliyor. Şüphesiz, Marksist eleştirinin kötü örnekleri olduğu gibi, yapısalcı eleştirinin de ondan hiç aşağı kalmayan kötü örnekleri var. Bunlarda, Amerika'yı yeniden keşfedercesine, satırların, uyağların, seslerin, fonemlerin v.b. sayılıp dö-küldüğünü, yani herkesin kolayca yapabileceken, gerçekten önemli görmediği için yapılmadığı şeylerin, büyük bir bilimsellik havası içinde türlü kategorilere sokulduğunu görüyoruz. Gene aynı yüksek bilimsellik havası içinde, son derece öznel ve keyfi tesbitlere gidilebiliyor.

Sanat ve eleştirisi, tanımı en güç yapılan teorik nesnelere. Belki bu nedenle, epistemolojik, felsefi düzeylerde kolayca çürütülebilen bazı düşünce akımlarından kaynaklanan eleştiri yöntemleri, sanatı açıklamakta kısmî de olsa başarı göstermişlerdir. Freudculuk olsun, Jung'dan gelen arketipsel mitik eleştiri olsun, öznel-bireysel, ya da sosyolojik olsun, birçok eleştiri akımı vardır ve bunlar, feli tanımaya çalışan körler gibi, filin bütünü bir türlü kavrayamamakla birlikte, ellerine geçen kısmını oldukça iyi tanıyabilmiş, böylece genel bilgi birikimine katkıları olmuştur. Kısaca bir örnek vermek gerekirse, Freudculuğu bir ideoloji olarak benimsememiz güç; bunu sanatın bütününe açıklayacak bir teori olarak da düşünemeyiz. Ama bu karşılık, Freud'dan bu yana, insana bakışımızda önemli bir ilerleme olduğu gibi, sanatı açıklarken de bu düşüncenin açtığı, aydınlattığı bazı bilgi alanlarından zorunlu olarak yararlanıyoruz.

İşte bu anlamda, yapısalcılığın da sanat eleştirisine çok önemli katkıları olmuştur. Şüphesiz, yukarıda saydığımız eleştiri akımlarına oranla çok daha ciddi yaklaşımlar sağlamıştır. Ama bütün bir düşünce sistemi olarak benimseyemediğimize göre, görece üstünlüklerinden ötürü, sanat eleştirisi alanını yapısalcı ilkelere bırakmayı da elbette düşünemeyiz.

Bu sayıda, yapısalcılığın sanat eleştirisi-ne yaklaşımlarından üç örnek veriyoruz. Birin-

cisi, Jacobson ile Tinyanof'un, Rus Formalistleri olarak 1928'de yayımladıkları tezleri. Bu kısa metnin, tarihi bir belge olarak önemi, yöntemsel öneminden az değil. Biz bu metni **New Left Review**'den alarak çevirdik.

İkinci metin, Todorov'dan. Todorov Bulgar asıllı, Biçimciliğe de eğilimi olan bir yapısalcı. Asıl inceleme alanı, burada da görüldüğü gibi, düzyazı. Onun yazısını, **Novel** (Roman) adlı, roman üzerine incelemeler yayımlayan bir

dergiden aldık.

Üçüncü yazı, Greimas'dan. Greimas bugünün önde gelen yapısalcılarında biridir. Dilin teknikliği, metinlerinin güç anlaşılabilirliğiyle birlikte, yapısalcılığı kendi sistemiyle en tutarlı bir biçimde geliştiren ve uygulayan düşünürlerden biri olarak da ün yapmıştır. Burada, onun, şiir eleştirisi üstüne bir metnini bulacaksınız. **Du Sens** adlı, 1970'de yayımlanmış kitabındandır bu parça. ■